

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تربیت معلم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان: پژوهشی در ایجاز و اِطْناب قصص قرآن

استاد راهنما: آقای دکتر سید احمد امام زاده

استاد مشاور: خانم دکتر فاطمه سادات تھامی

دانشجو: سمانه مرادپور آرانی

تیر ماه سال ۱۳۹۰

❖ ارج گذاری

سپاس خداوند کارساز بنده نواز را که توفیق پیدا و پنهانش یاری کرد تا این خدمت ناچیز، سامان و پایان یافت.

سپاس من نثار تمام کسانی که از چشمه سار زلال آنها قدح‌ها نوشیدم و از نور علمشان بهره‌ها بردم:

از استاد راهنما آقای دکتر امام زاده، به سبب راهنمایی بی دریغشان در به ثمر رسیدن این رساله سپاسگزارم. از استاد مشاور خانم دکتر تهامی، به خاطر توصیه‌های سودمند و یاری‌های گسترده‌شان در نگارش رساله، کمال امتنان دارم و سپاس‌مندی ام از اساتید محترم، آقای دکتر شاهرودی، آقای دکتر جلیلی و خانم دکتر ایمانی که در طی دوره تحصیل، حلاوت و شهد کتاب آسمانی را به کام عطشناکم فرو ریختند.

و قدردانی و حق‌شناسی عمیق نثار پدر و مادر ارجمندم که اکنون مرهون یاری‌های صبورانه آنان است و سپاس من تقدیم به برادر خوبم، محمد صابر، به سبب همراهی صمیمانه‌اش.

برای تمامی این عزیزان، سلامتی و توفیقات پروردگاری مسألت دارم.

❖ چکیده

فن بلاغی «إطناب» یکی از فنون «علم معانی» است که در انواع گوناگون در آیات قرآن به ویژه آیات مربوط به قصه‌های انبیاء به کار رفته است. از یک سو، محل نزول اکثر قصه‌های قرآن شهر مکه بوده و اقتضای فضای نزول و نیز رویکرد عام دانشمندان بلاغی عرب بر شیوه اختصارگویی بوده است. از سویی دیگر، هندسه و چینش حروف، کلمات و آیات قرآن بر مبنای نظام و ساختی دقیق استوار شده و وجود قصه در قرآن، نشانگر توجه خداوند به رسوخ پیام خویش در جان و روان مخاطب است. بنابراین، تنها هدف باری تعالی در به کارگیری فن إطناب، آراستگی کلام خویش نبوده است.

پژوهشهای بلاغی پیشین، تنها به جمع‌آوری و ذکر شواهد قرآنی درباره موضوع إطناب پرداخته‌اند. در پژوهش حاضر، تلاش شد تا با بررسی موارد دخیل بر فهم و تفسیر إطناب یعنی شرایط و حال مخاطب کلام قرآن و نیز نظام چینش و نشست کلمه‌ها و جمله‌ها و در واقع سیاق، و کنکاش در کتابهای بلاغی و تفاسیر قرآن، به نکات ارزنده و آموزه‌های گران دینی - که هدف اصلی حق تعالی از به کارگیری إطناب را شامل می‌شود - در ۵ قصه منتخب (قصه آدم، نوح، ابراهیم، موسی و سلیمان علیهم‌السلام) دست یافته شود. در ادامه یافته‌های این پژوهش، دانسته شد که برای رسوخ باورهای دینی آیین نوپای توحیدی در دل مخاطبان مکی، گاه إطناب بر ایجاز و اختصارگویی برتری داده شده است. نیز در بسیاری مواضع، موارد مختلف إطناب چون اعتراض، تذییل، تعلیل و ... به صورت تأکید (نوع دیگری از إطناب) بیان شده که متناسب با حال و شرایط اهل مکه در إنکار و مقاومت با دین مبین اسلام بوده است و گاه استفاده از چند نوع إطناب، برای بیان یک معنا و آموزه‌ای واحد و پرهیز از تکرار ملال آور سخن به یک شیوه بوده و این گوناگونی بیان به آیات قرآن جلوه‌ای زیبا و هنری بخشیده است.

کلید واژه: إطناب، مقتضای حال مخاطب، سیاق، تفسیر، قصه‌های قرآن.

❖ فهرست مطالب

صفحه	
۲۳-۱	فصل اول: کلیات و مقدمات
۲	۱,۱ . مقدمه
۴	۲,۱ . بیان مسأله
۵	۳,۱ . فرضیه
۵	۴,۱ . بیان هدف
۶	۵,۱ . اهمیت و ضرورت پژوهش
۶	۶,۱ . پیشینه پژوهش
۷	۷,۱ . قلمرو پژوهش
۸	۸,۱ . درباره پژوهش
۹	۹,۱ . درآمدی بر تحقیق
۹	۱,۹,۱ . علوم بلاغی
۱۱	۲,۹,۱ . بلاغت در لغت
۱۲	۳,۹,۱ . بلاغت در اصطلاح
۱۴	۴,۹,۱ . بلاغت در عصر جاهلی
۱۶	۵,۹,۱ . بلاغت پس از نزول قرآن
۱۸	۶,۹,۱ . تأثیر قرآن بر ادب و بلاغت عربی
۲۰	۷,۹,۱ . علم معانی
۲۱	۸,۹,۱ . موضوع و فائده علم معانی
۲۲	۹,۹,۱ . انواع علم معانی
۴۲-۲۴	فصل دوم: شناخت اِطْناَب
۲۵	۱,۲ . ماهیت اِطْناَب
۲۷	۲,۲ . اِطْناَب بلیغ و غیر بلیغ
۲۸	۳,۲ . سیر حلول اِطْناَب در میراث مکتوب و نگارش مستقل آن
۳۰	۴,۲ . انواع اِطْناَب
۳۰	۱,۴,۲ . اِطْناَب حرف

۳۰	حروف زائد . ۱,۱,۴,۲
۳۱	حروف تأکید . ۲,۱,۴,۲
۳۲	زیادت در صیغه . ۳,۱,۴,۲
۳۳	إطناب کلمه . ۲,۴,۲
۳۳	تأکید صناعی . ۱,۲,۴,۲
۳۳	الف: تأکید لفظی
۳۳	ب: تأکید معنوی
۳۴	ج: تأکید با مصدر
۳۴	د: حال مؤکد
۳۴	بدل . ۲,۲,۴,۲
۳۴	قرار گرفتن ظاهر به جای ضمیر . ۳,۲,۴,۲
۳۵	إطناب جمله . ۳,۴,۲
۳۵	تتمیم . ۱,۳,۴,۲
۳۵	ایضاح بعد از ابهام . ۲,۳,۴,۲
۳۵	تذییل . ۳,۳,۴,۲
۳۶	إحتراس (تکمیل) . ۴,۳,۴,۲
۳۷	إعتراض . ۵,۳,۴,۲
۳۸	تعلیل . ۶,۳,۴,۲
۳۸	ذکر خاص بعد از عام . ۷,۳,۴,۲
۳۹	ذکر عام بعد از خاص . ۸,۳,۴,۲
۳۹	ایغال . ۹,۳,۴,۲
۴۰	تفسیر . ۱۰,۳,۴,۲
۴۰	تکرار . ۱۱,۳,۴,۲
۴۰	إطناب بسط . ۱۲,۳,۴,۲
۴۱	عطف یک مترادف بر دیگری . ۱۳,۳,۴,۲
۴۱	طرد و عکس . ۱۴,۳,۴,۲
۴۱	استقصاء . ۱۵,۳,۴,۲

۴۵	۱,۳ مقتضای حال
۴۶	۱,۱,۳ . مخاطب برون کلامی
۴۶	۱,۱,۳ . داستان ابراهیم <small>علیه السلام</small> در سوره عنکبوت
۴۷	۲,۱,۳ . داستان موسی <small>علیه السلام</small> در سوره قصص
۴۸	۲,۱,۳ . مخاطب درون کلامی
۴۸	۱,۲,۱,۳ . داستان آدم <small>علیه السلام</small> در سوره اعراف
۴۹	۲,۲,۱,۳ . داستان نوح <small>علیه السلام</small> در سوره اعراف
۴۹	۲,۳ . سیاق
۴۹	۱,۲,۳ . تعریف لغوی و اصطلاحی سیاق
۵۰	۲,۲,۳ . انواع سیاق
۵۲	۳,۲,۳ . ارکان سیاق
۵۳	۴,۲,۳ . رابطه إطناب و سیاق
۵۴	۵,۲,۳ . فهم و تفسیر إطناب در قصص قرآن با نظر بر سیاق
۵۴	۱,۵,۲,۳ . داستان آدم <small>علیه السلام</small> در سوره بقره
۵۶	۲,۵,۲,۳ . داستان نوح <small>علیه السلام</small> در سوره هود
۵۶	۳,۵,۲,۳ . داستان ابراهیم <small>علیه السلام</small> در سوره انعام
۵۷	۴,۵,۲,۳ . داستان موسی <small>علیه السلام</small> در سوره شعراء
۵۹	۵,۵,۲,۳ . داستان سلیمان <small>علیه السلام</small> در سوره «ص»
۶۰-۱۲۸	فصل چهارم: کارکرد تفسیری إطناب در برخی قصه‌های قرآن
۶۲	۱,۴ . ارائه بینش
۶۲	۱,۱,۴ . بینش توحیدی
۶۲	۱,۱,۴ . اصل اعتقادی
۶۳	۲,۱,۴ . اصل عملی
۶۵	۳,۱,۴ . فراخوان به جهان بینی توحیدی
۶۸	۴,۱,۴ . تثبیت اعتقاد توحیدی
۶۹	۵,۱,۴ . اشاره به برخی اوصاف خداوندی
۶۹	الف: علم مطلق الهی
۷۰	ب: جلوه‌هایی از الطاف الهی

۷۰	رحمت
۷۱	رحمت و مغفرت
۷۲	هدایت
۷۲	ج: جلوه‌هایی از قدرت الهی
۷۳	د: بیان عظمت و جلال ر بوبی
۷۵	۲,۱,۴ . بینش معادی
۷۵	۱,۲,۱,۴ . اصل اعتقاد به معاد
۷۷	۲,۲,۱,۴ . اصلاح نگرش انسان به دنیا در سایه اعتقاد به معاد
۷۸	۳,۲,۱,۴ . اثبات امکان معاد
۸۰	۴,۲,۱,۴ . ضرورت معاد
۸۱	۲,۴ . عبودیت
۸۲	۱,۲,۴ . نیایش
۸۳	۲,۲,۴ . تفویض امور به باری تعالی
۸۴	۳,۲,۴ . بازگشت به دامن الهی
۸۵	۱,۳,۲,۴ . برطرف نمودن اثر ظلم به نفس
۸۶	۲,۳,۲,۴ . طلب مغفرت و آمرزش گناه
۸۸	۴,۲,۴ . تعلّم از آیات خداوندی
۸۹	۳,۴ . شاخصهای حق و باطل
۸۹	۱,۳,۴ . شاخصهای حق
۸۹	۱,۱,۳,۴ . اهتمام به برخی صفات داعیان به حق
۹۲	۲,۱,۳,۴ . اصرار در دعوت به حق و امید به پذیرش آن
۹۴	۳,۱,۳,۴ . حمایت مستمر از حق پویان
۹۴	الف: طفولیت
۹۵	ب: دوران رسالت
۹۷	۴,۱,۳,۴ . عدم انحصار طلبی داعیان حق
۹۸	۵,۱,۳,۴ . تجلیل از حق پویان
۹۸	الف: برخورداری از نصرت الهی
۹۹	ب: برخورداری از نعمتهای حاکمیت در زمین

۱۰۰	۶,۱,۳,۴ . صیانت از اوامر و احکام الهی
۱۰۲	۷,۱,۳,۴ . قاطعیت در باطل ستیزی
۱۰۲	۲,۳,۴ . شاخصهای باطل
۱۰۳	۱,۲,۳,۴ . اهتمام به برخی صفات اهل باطل
۱۰۳	الف: شناساندن باطل
۱۰۶	ب: بیان حقیقت باطل
۱۰۸	ج: براءت از باطل
۱۱۰	۲,۲,۳,۴ . اصرار به باطل و حق گریزی
۱۱۲	الف: تفاخر بر باطل
۱۱۲	ب: به کارگیری ابزار خاص
۱۱۲	تهمت
۱۱۵	دروغ نمایی
۱۱۶	خوارشمردن حق
۱۱۷	زینت دادن باطل
۱۱۷	تظاهر به دلسوزی
۱۱۸	ج: تهدید
۱۱۸	۳,۲,۳,۴ . پندارگرایی
۱۲۰	۴,۲,۳,۴ . فرجام شناسی باطل
۱۲۰	الف: لایتغیر بودن سنت الهی در فرجام باطل
۱۲۲	ب: انواع فرجام باطل
۱۲۲	محرومیت از رحمت حق
۱۲۳	حسرت
۱۲۴	محرومیت از شفیع
۱۲۴	سقوط از مقام و منزلت
۱۲۵	بدترین جایگاه
۱۲۶	۴,۴ اشاره به برخی مبانی کرامت ذاتی انسان و برخی آفتهای آن
۱۲۹	نتیجه
۱۳۱-۱۵۴	نمایه

۱۳۲	۱. فهرست آیات (صدر آیات)
۱۴۳	۲. فهرست اشعار عربی
۱۴۴	۳. فهرست اشعار فارسی
۱۴۵	۴. فهرست اعلام
۱۴۷	۵. فهرست اصطلاحات بلاغی
۱۴۹	۶. فهرست منابع
۱۵۵	مقدمه ادامه
۱۵۶	چکیده انگلیسی

فصل اول

کلیات و مقدمات

۱،۱ مقدمه

آخرین پیام حق به خلق و آخرین نسخه شریعت، قرآن کریم، با متنی والا در مخاطبان خویش تأثیری شگرف پدید آورد. اگرچه معاصران پیامبر ﷺ در ارزیابی این سخن ناتوان بودند، لکن توان درک عظمت بیانی قرآن را داشتند.

یکی از جذبه‌های قرآن، «قصه» و بازگویی سرگذشت پیشینیان است. در میان کتب آسمانی بی‌شک از این جهت رهاوردی بزرگ دارد. با آنکه قرآن کتاب قصه نیست، اما از قصه به‌عنوان ابزاری جهت عینیت بخشیدن به مفاهیم والا و تبیین حقایق دینی بهره گرفته است. در واقع قصه، ظرف و پیمان‌های است که مهمتر از آن، محتوا، معنا و اندیشه درون این ظرف است.

قصص قرآن دارای ویژگیهای خاصی است که در آیات کریمه این معجزه الهی، به آنها اشاره شده است:

– آیه و نشانه‌اند: ﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾^۱

^۱ این [ها] آیات خداست که ما آن را بحق بر تو می‌خوانیم، و به راستی تو از جمله پیامبرانی. بقره (۲)/۲۵۲

- واقعیت دار و حق هستند: ﴿إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ

الْحَكِيمُ﴾^۱

- وحی از جانب باری تعالی هستند: ﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا

أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمُكْرُونَ﴾^۲

- پیام دهنده و عبرت آموزند: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ

تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾^۳

در میان اقوام و فرهنگهای گوناگون، هیچ قالب بیانی به اندازه قصه، نافذ و مؤثر نبوده و همراهی بلاغت و اعجاز با این قالب بیانی، سبب فزونی اثرگذاری آن گردیده است. می توان گفت عمده مسأله ای که باعث گرایش قوم عرب به اسلام شد، جذبۀ بلاغت قرآن بود. با آنکه برخی انبیای سلف، صاحب کتاب بودند، اما به دلیل فقدان جنبه فصاحت و بلاغت و اعجاز فاقد تأثیر و جذابیت قرآن بودند.

بلاغت یکی از مهمترین عناصر در فهم متن قرآنی است. خطابی در «بیان اعجاز القرآن» می گوید: «بیشتر دانشمندان اهل فن بر این پندارند که اعجاز قرآن از جنبه بلاغی آن است».^۴ بلاغت که خود یکی از علوم تراویده از مطالعه و پژوهش در آیات کریمه است و ابعاد گوناگونی یافته، خاستگاهی برای تجلیات هنری، ادبی و سخنوری قرآن کریم و اعجاز بیانی آن گردیده است.

^۱ آری، داستان درست [مسیح] همین است و معبودی جز خدا نیست، و خداست که در واقع، همان شکست ناپذیر حکیم است. آل عمران(۳)/۶۲

^۲ این [ماجرای] از خبرهای غیب است که به تو وحی می کنیم، و تو هنگامی که آنان همدستان شدند و نیرنگ می کردند نزدشان نبود. یوسف(۱۱۲)/۱۰۲

^۳ به راستی در سرگذشت آنان، برای خردمندان عبرتی است. سخنی نیست که به دروغ ساخته شده باشد، بلکه تصدیق آنچه [از کتابهایی] است

که پیش از آن بوده و روشنگر هر چیز است و برای مردمی که ایمان می آورند رهنمود و رحمتی است. یوسف(۱۱۲)/۱۱۱

^۴ خطابی، محمد بن محمد، بیان اعجاز القرآن، تصحیح محمد خلف الله و محمد زغلول اسلام، مصر، دار المعارف، بی تا، ۶۴.

از گوناگونی بلاغت، فن اطناب است که با رعایت شرایط و حال مخاطب کلام را آراسته می‌نماید و ضمن آن، نکات ارزنده‌ای را ارائه می‌دهد.

نگارنده برآن بود تا با انتخاب ۵ قصه از قصص قرآن، در دو حوزه بلاغی ایجاز و اطناب پژوهش خود را به انجام رساند. اما به دلیل گستردگی آیات مورد مطالعه و مباحث مطروحه در دو حوزه و اینکه هرکدام پژوهشی مستقل می‌طلبد، تنها به حوزه بلاغی اطناب در قصه‌های آدم، نوح، ابراهیم، موسی و سلیمان علیهم‌السلام پرداخته شد.

۲،۱ بیان مسأله

از همان آغاز که وحی آسمانی قرآن، شوری بس شگفت و شگرف در درونم برانگیخت و سپس راه‌یافتن به وادی پر تب و تاب خویش را بر من منت نهاد، یگانگی و یکتایی منحصر به فرد ادبیات این کتاب، آنچنان مرا شیفته خود ساخت که مذاقه و کنکاش در این امر و یافت جلوه‌های ادبی آن به نوعی دل‌مشغولی تبدیل شد و اینچنین به نظاره‌ای ژرف درباره جنبه بلاغی قرآن پرداختم و مسائلی از این رهگذر در ذهنم پدید آورد:

قرآن شاهکاری ادبی است که متن آن با زبان و ادبیات عرب پیوندی عمیق دارد و بلاغت یکی از وجوه اعجاز بیانی آن و یکی از ویژگی‌های برجسته این کتاب مقدس است که نظرها را معطوف به ادبیات قرآن می‌کند.

در شرایط جامعه جاهلی آن زمان، بیان اهداف مورد نظر از آیات، با بهره‌گیری از شیوه قصه‌گویی و استخدام اسلوب بیانی فاخر از زبان عرب با سبکی ویژه به طرز شگفت‌انگیزی انجام پذیرفته است. این سبک ویژه، گاه با ایجاز و خلاصه‌گویی و گاه با اطناب و سخن را به درازا کشیدن، رخ نموده است. از آنجا که میل عرب بر اختصارگویی و ایجاز بوده و حتی رویکرد عام

دانشمندان بلاغی عرب این است که ایجاز بر اطناب برتری دارد^۱، و یا کسانی چون جاحظ اگرچه صراحتاً نظری درباره این برتری نداده، اما از رغبت دلها به سوی ایجاز سخن رانده است^۲، پس چگونه است که حق تعالی در بیان قصه‌های قرآن با توجه به اینکه محل نزول اکثر قصص، مکه بوده و فضای نزول اقتضای اختصارگویی داشته است، اطناب را در کنار ایجاز به کار برده و سخن خویش را اینچنین زینت بخشیده است؟ در پی این سؤال، سؤالهای زیر پدید آمده است:

۱. خداوند علاوه بر آراستگی کلام، از به کارگیری اطناب در قصص چه اهدافی را دنبال دارد؟
۲. در به کارگیری این حوزه از بلاغت، چه وجوهی مد نظر بوده است؟
۳. آیا اطناب به کاررفته با توجه به فضای نزول بوده است؟

۳,۱ فرضیه

۱. با توجه به نوپا بودن آیین توحیدی در سرزمین حجاز، از قصه و اطناب برای بیان بنیادی‌ترین مسائل اعتقادی، استفاده شده است.
۲. اطناب انواع گوناگونی دارد که بسته به شرایط و حال مخاطب و سیاق آیات و قصه، موارد مختلفی از آن به کار رفته است. در بیشتر موارد تأکید در کلام نوع ثابتی از اطناب بوده است.
۳. کلامی بلیغ است که متناسب با حال و مقام مخاطب باشد. از طرفی، چینش و ساختار آیات (سیاق) در تفسیر مورد اهتمام بوده است. لذا در تفسیر انواع اطناب موارد گفته شده لحاظ می‌شود.

۴,۱ بیان هدف

^۱ الجندی، درویش، علم المعانی، مصر، مکتبة النهضة، الطبعة الثانية، ۱۹۶۲م، ۱۶۳.

^۲ جاحظ، عمر بن بحر، الحیوان، تحقیق عبد السلام هارون، الطبعة الثانية، ۱۹۶۷م، ۸/۶.

مهمترین اهداف این پژوهش را می‌توان در موارد ذیل خلاصه نمود:

۱. شناخت فن اطناب و جایگاه آن در قصص قرآن.
۲. شناخت مؤلفه‌های دخیل در رابطه شناسی اطناب و تفسیر آیات قصص منتخب.
۳. ژرف نگری در تفسیر اطناب به کار رفته در آیات قصص منتخب و استخراج نکات تفسیری و آموزه‌های دینی از این فن بلاغی.

۵,۱ اهمیت و ضرورت پژوهش

اسالیب بیانی و بلاغت در قرآن، هنوز دارای افقهای ناپیدای بسیاری است که نیاز به بحث و بررسی دارد. خاصه فن بلاغی اطناب که محققان تاکنون تنها به جستجو و ذکر انواع آن در پژوهش‌های خویش بسنده کرده و به تحلیل و بررسی این صنعت بلاغی در قصص قرآن توجهی ننموده‌اند. لذا یکی از مباحث ضروری پژوهش‌های قرآنی است.

۶,۱ پیشینه پژوهش

درباره اطناب در قصص قرآن با نگاهی اینچنین، تاکنون پژوهشی انجام پذیرفته‌است. تنها پژوهشهایی است که به تعریف اطناب و جمع‌آوری شواهدی از آن در قرآن روی آورده‌شده‌است:

۱. کتاب «اطناب در قرآن کریم» نوشته مختار عطیه که در ؤفصل تنظیم شده‌است. در فصل اول به معنای لغوی، اصطلاحی و مفهوم اطناب، در فصل دوم تحت عنوان اطناب ایضاح در قرآن، به بررسی مواردی چون ذکر خاص بعد عام و بالعکس، ایضاح بعد ابهام وتوشیح، در فصل سوم تحت عنوان اطناب تأکید در قرآن به بررسی تکرار، ایغال، اعتراض، احتراس، تذییل و تأکید پرداخته است در فصل نهایی، با عنوان اطناب بسط در قرآن از تتمیم، تکمیل، فزونی در جمله‌های به کار رفته و فزونی در ساختار کلمه سخن رانده‌است.

روش مختار عطیه در این کتاب بدین صورت است که پس از شرح مفصلی از معنای لغوی و اصطلاحی هر نوع از اطناب (مثلاً اعتراض و یا تتمیم) و ارائه نظریه‌های اهل بلاغت متقدم و متأخر در این باره، شواهدی از آیات قرآن کریم را ذیل هر نوع بیان نموده‌است.

پژوهش‌های دانشگاهی در این موضوع اندک است و اهم آنها عبارتند از:

۱. «الاطناب فی قصص القرآن الکریم»، عایشه احمد عرسان جرار، در مقطع کارشناسی ارشد، دانشکده پژوهش‌های عالی دانشگاه النجاح فلسطین، ۲۰۰۹م.

نگارنده در این پژوهش، طی چهار فصل به مباحثی چون معنای لغوی و اصطلاحی اطناب در میراث قدیم و جدید بلاغی، بیان اغراض اطناب و تفاوت آن با تطویل و تکرار، ذکر نمونه‌هایی از اطناب حرف، کلمه و جمله در آیات قصص قرآن و نهایتاً به بررسی مقایسه‌ای میان اطناب و ایجاز پرداخته‌است.

۲. «ایجاز و اطناب در قرآن»، روح انگیز سلامی، به راهنمایی بابک فرزانه، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران مرکز، ۱۳۸۲ش.

در این رساله نیز پس از بیان تعاریف لغوی و اصطلاحی ایجاز و اطناب، نمونه‌هایی از این دو فن بلاغی در آثار منثور و منظوم عرب و عجم و متون اسلامی و قرآن ذکر شده‌است.

۳. «ایجاز و اطناب در قرآن»، عبدالصدیق کشمیری، به راهنمایی خلیل باستان، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران، ۱۳۸۸ش.

در این رساله پس از بررسی اعجاز لغوی قرآن و معانی ایجاز و اطناب، نمونه‌هایی از آیات موجز و مُطَنَّب بررسی و از پیوند ایجاز و اطناب و تشبیه سخنی به میان آورده و نهایتاً در قصص قرآن به ذکر نمونه‌هایی چند بسنده شده‌است.

۷,۱ قلمرو پژوهش

با توجه به اینکه قالب بیانی قصه در سوره های مکی برای بیان اهداف باری تعالی از نزول کتاب مبین، حائز اهمیت است، ۵ قصه از قصص انبیاء در قرآن یعنی قصه های آدم، نوح، ابراهیم، موسی و سلیمان علیهم السلام برای پژوهش و بررسی انتخاب گردیده اند.

۸،۱ درباره پژوهش

مجموعه پیش رو، حاصل کوششی است که نگارنده با قلت مایگی خواسته گامی - ولو لرزان - در پیشگاه قرآن بردارد و از آنجا که کمتر به بحث «إطناب در قرآن» در پژوهش های گذشته و نوین پرداخته شده، به عنوان موضوع رساله خویش برگزیده است.

روش پژوهش این پایان نامه، چنان پژوهش های پیشین در این موضوع، جمع آوری و بیان شواهد قرآنی درباره «إطناب» نبوده است. بلکه آنچه پس از شناخت بلاغت و انواع آن در «فصل اول» و شناخت إطناب و انواع آن در «فصل دوم» این رساله مطمح نظر است، شناسایی موارد دخیل در ایجاد ارتباط میان «إطناب» و «تفسیر آیات» قصص منتخب و سپس تفسیر و استخراج نکات تفسیری از موارد إطناب این قصص است.

مواردی که در «فصل سوم» رابطه شناسی میان إطناب و تفسیر آن را می شکافد، شناخت حال و شرایط مخاطب و چینش و ساختار کلمه ها و جمله ها یعنی مبحث سیاق است.

در «فصل چهارم»، با مدد از موارد فوق، در وهله اول با مطالعه کتب بلاغی به شناسایی انواع إطناب در آیات پنج قصه منتخب پرداخته شده و پس از آن، موارد إطنابی که از فهم و تفسیر آنها نکات ارزنده و آموزنده مشترکی نتیجه شده، در یک گروه قرار داده شده است.

در این باره نکاتی وجود دارد:

۱. در ترجمه آیات از ترجمه آقای مهدی فولادوند استفاده شده است.

۲. نگارنده با مطالعه کتابهای بلاغی و تفاسیر بلاغی قرآن، احیاناً با مواردی مواجه شده که اختلاف نظر میان صاحب نظران و علمای بلاغت وجود داشته است. مثلاً در اینکه آیا کلمه یا جمله‌ای از یک آیه جزء موارد إطناب است و یا آنکه به لحاظ نحوی از نقشهای مؤثر جمله (حال، جمله وصفیه، مفعول له و مانند آن) محسوب می‌شود، اختلاف نظر بوده است.^۱ از آنجا که این اختلاف در اهداف این پژوهش، خلل وارد می‌کرد و نگارنده در صدد شناسایی نکات تفسیری مشترک در إطناب قصص منتخب بوده، لذا از ذکر این گونه موارد، اجتناب شده است.

۳. عناوین در فصل آخر، بر اساس نکات گران و آموزنده مستخرجه از تفسیر و فهم موارد إطناب ۵ قصه، سازمان یافته است. چه، هدف آنست تا خواننده پس از آشنایی با ماهیت إطناب و انواع آن، ارتباط نزدیکتر و ملموس‌تری با شواهد إطناب قصص برقرار نماید. مضافاً اینکه، اینگونه عنوان‌بندی از هرگونه تکرار ملال آور و إطناب در نگارش پایان‌نامه، مانع شده است.

۴. در مواردی از اشعار مثنوی، گلشن راز شبستری، دیوان حافظ و الهی نامه عطار که به زعم نگارنده با مطالب پژوهش خویش هم‌عنانی داشته، بهره برده شده است.

۹,۱ درآمدی بر تحقیق

پیش از ورود به بحث، نیاز آنست تا مختصری از پیشینه و خاستگاه فنی بلاغی به نام إطناب، برای وضوح و آشنایی بیشتر با سیر این پژوهش، بیان گردد.

۱,۹,۱ علوم بلاغی

«علوم بلاغی» یا «علوم بلاغت» زیر مجموعه‌ای از علوم ادبی و یکی از مباحث اصلی و مهم ادب گفتاری و نوشتاری همه زبان‌هاست که سابقه آن به قدمت تمدن‌های دیرین باز می‌گردد. این

^۱ رک: یونس(۱۰)/۸۳، آلوسی، ۱۵۹/۶؛ ابن عاشور، ۱۵۷/۱۱.